

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ : ΤΙ ΘΑ ΜΠΟΡΟΥΣΕ ΝΑ ΓΙΝΕΙ ΑΥΡΙΟ ΚΑΙ ΤΙ ΣΗΜΕΡΑ

ΠΑΝ. Χ. ΜΠΟΥΡΑ

Ολοκληρώνω και στο κείμενό μου αυτό τις απόψεις μου πάνω στο πρόβλημα της αναβάθμισης του μαθήματος των Φιλοσοφικών.

Καθώς ανέφερα ήδη σε προηγούμενα άρθρα μου στην Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση, απομένει να γίνουν οι προτάσεις: 1) για έναν άλλο σχεδιασμό της ύλης των φιλοσοφικών και 2) με δεδομένο το υπάρχον βιβλίο, ποιες διδακτικές ενότητες θα έπρεπε μάλλον να ακουστούν μέσα στη σχολική τάξη και ποιες όχι.

Στις μέχρι τώρα εργασίες μου έγινε λόγος για τρόπους εξοικονόμησης χρόνου διδακτικού για ν' ανασάνουν τα Φιλοσοφικά (βλ. βιβλιογρ.), κι ακόμη προσπάθησα να συμβάλω στη μείωση της κακοποίησης που έχει υποστεί το μάθημα —συμβολή μέσα στο πλαίσιο του παρεχόμενου εβδομαδιαίου δώρου— θίγοντας κύρια δύο παραμέτρους: την «περιφρόνηση» του σχολικού βοηθήματος στον ελάχιστο διαθέσιμο διδακτικό χρόνο και των διδασκόντων στα όσα πρέπει να συντελούνται στη σχολική πράξη (βλ. βιβλιογρ.).

Θα ήταν νομίζω παράλειψη, προτού προχωρήσω στην ανάλυση τούτη να μην κάνω μνεία και σχολιασμό με δυο λόγια, στο περιεχόμενο του πρώτου και προηγούμενου βιβλίου της Φιλοσοφίας της Γ' Λυκείου.

Το βιβλίο λοιπόν της Φιλοσοφίας του ΟΕΔΒ του 1971 των Α. Κελεσίδου-Γαλανού, Γ. Αλατζόγλου-Θέμελη και Ε. Ρούσσου, ήταν, κατά τη γνώμη μου, καλή προσπάθεια. Χαρακτηρίζονταν: 1) απ' τη δυνατότερη ίσως ελευθερία του πνεύματος, μέσα σε μια δύσκολη εποχή, 2) απ' το ότι περιείχε τη Γνωσιολογία, την Ηθική, την Αισθητική και τη Φιλοσοφία των Αρχαίων Ελλήνων. Το κεφάλαιο του βιβλίου με τον τίτλο *Γνωσιολογία* διακρινόταν από μια σχετική πληρότητα, αναφορικά με το τι θα μπορούσε να περιλαμβάνει ένα διδακτικό βιβλίο. Στην Ηθική περισσότερο και στην Αισθητική λιγότερο ήταν έκδηλη, τουλάχιστον σε μένα, η αγωνιώδης προσπάθεια των συγγραφέων να καλύψουν ό,τι ήταν δυνατόν να καλυ-

φθεί, λόγω του περιορισμένου χώρου: άρα, συγχωρητέο, αν σε κάποιες περιπτώσεις οι συγγραφείς δεν το κατάφεραν. Αξιόλογο το «παράρτημα» για τους αρχαίους Έλληνες φιλοσόφους. Το Ανθολόγιο των Φιλοσοφικών Κειμένων προσεγμένο σχετικά, αν και εκλεκτικό προς «ιδεαλιστικότερους» στόχους.

Ένας απ' τους λόγους που επιθυμούσα να σχολιάσω και το βοήθημα αυτό είναι ότι δεν μπορώ να αποφύγω το σχολιασμό του ισχύοντος σχολικού βοηθήματος. Πάντως δε θα επανέλθω σε ζητήματα τα οποία έθιξα στις προηγούμενες εργασίες μου.

Αλλά ας είναι κατά νουν οι βασικές παράμετροι: η «περιφρόνηση» του σχολικού βοηθήματος στον ελάχιστο διαθέσιμο διδακτικό χρόνο και των διδασκόντων στα όσα πρέπει να συντελούνται στη σχολική πράξη.

Πρώτο μέλημα λοιπόν πρέπει να είναι η μείωση της διδακτικής ύλης — και πάντα με το δεδομένο του εβδομαδιαίου δώρου. Οι αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι θα πρέπει να αναφέρονται και περιστασιακά, καθώς και οι νεότεροι ευρωπαίοι, μέσα στη μεγάλη θεματική ή τις μεγάλες θεματικές στις οποίες διαιρούνται οι βασικότεροι κλάδοι της Φιλοσοφίας: Γνωσιολογία, Ηθική, Αισθητική.

Η μεγάλη θεματική (π.χ. το πρόβλημα του δυνατού της γνώσης στη Γνωσιολογία) οφείλει να περιλαμβάνει μόνο τα κυρίαρχα ζητήματα και μόνο αυτά που μας απασχολούν σήμερα, αφού κατά 99% αυτά κύρια ενδιαφέρουν, και μάλιστα τους μαθητές. Έτσι αποφεύγεται η ιστορική αναδρομή. Οι πολύ μεγάλες στιγμές της πορείας του προβλήματος πρέπει να αναφερθούν μόνο για να ακουστούν τα ονόματα των μεγάλων φιλοσόφων. Έχω υπολογίσει, π.χ., ότι το ένα τρίτο των σελίδων που καταναλώνονται στο ισχύον βοήθημα για την παρουσίαση της Γνωσιολογίας, θα ήταν αρκετό, λαμβάνοντας υπόψη την ανάλογη βαθύτητα, την ανάλογη διαλεκτική πορεία και τους απαραίτητους «πλατυασμούς», προκειμένου οι μαθητές και να ασκούν την κριτική τους ικανότητα και να κατανοούν τα γραφόμενα. Αλλά και οι διδάσκοντες πρέπει να κατανοούν τα γραφόμενα, ώστε να αποφευχθεί το βιβλίο του καθηγητή — μα, αν είναι απαραίτητο, γιατί να μην εισαχθεί κι αυτό;

Έτσι και η Γνωσιολογία και η Ηθική και η Αισθητική θα μπορούσε να διδασκεί. Και φυσικά και η Επιστημολογία. Αλλά η Γενική Μεθοδολογία. Την Ειδική Μεθοδολογία, ας την αναλάβουν οι καθ' έκαστον επιστήμες μέσα στο σχολείο, εφόσον βάζουν το μαχαίρι στο λαιμό της Φιλοσοφίας, όσον αφορά το διδακτικό χρόνο.

Η Μεταφυσική θα μπορούσε ίσως να ιδωθεί ως τρόπος προσέγγισης του προβλήματος της Γνωσιολογίας, της Ηθικής, της Αισθητικής, μέσα απ' αυτές.

Η Πολιτική Φιλοσοφία ας πούμε ότι διδάσκεται σε άλλο μάθημα ή ότι τουλάχιστον θα μπορούσε να διδασκεί.

Στην Ηθική πάντως θα μπορούσε να γίνει κάποια αναφορά για τη σχέση της Ηθικής και της Πολιτικής Φιλοσοφίας.

Η Λογική ας «συμμαζευόταν» καθώς περίπου «συμμαζεύτηκε» στο ισχύον σχολικό βοήθημα.

Την αναγκαιότητα της διδασκαλίας της Ηθικής και Αισθητικής δέχεται και ο κ. Κατσιμάνης, εκ των συγγραφέων του παραπάνω βιβλίου, αλλά οι δύο αυτοί κλάδοι δεν περιλαμβάνονται σ' αυτό.

Εγώ να πω κάτι που έχω ξαναπεί γενικά για τη Φιλοσοφία: Αν είναι να μιλάμε για την αξία της Ηθικής και Αισθητικής και έξω και μέσα στη σχολική πράξη, ας μη μιλάμε για τίποτα άλλο. Και επανέρχομαι. Πρόκειται για το άρθρο *Το καινούργιο βιβλίο Φιλοσοφίας Γ' Λυκείου* του Κ. Κατσιμάνη (βλ. βιβλιογρ.) με το οποίο ασχολήθηκα και στην προηγούμενη εργασία μου.

Δεν θα συμφωνούσα λοιπόν για τους λόγους που ο συγγραφέας θεωρεί υπεύθυνους, ώστε να φθάσει μέχρι την παράλειψη των σοβαρών αυτών φιλοσοφικών κλάδων.

Για τον ελάχιστο διαθέσιμο διδακτικό χρόνο έκανα ήδη πιο πάνω την πρότασή μου. Αλλά ούτε η άγνοια των διδασκόντων πάνω στην Ηθική και Αισθητική μπορεί να αποτελεί λόγο, με την έννοια του «αλλοίμονο», αν αυτό ίσχυε και για τα υπόλοιπα μαθήματα, πέρα απ' το ότι η Γνωσιολογία είναι σαφώς δυσκολότερη απ' τις προηγούμενες. Δεν βλέπω επίσης και ιδεολογικές αντιπαραθέσεις, τέτοιες που να δημιουργούν τα οποιαδήποτε προβλήματα, όσον αφορά αυτά καθ' εαυτά τα μαθήματα. Αν ο αρθρογράφος εννοεί τη σύγκρουση της Χριστιανικής Ηθικής με την θύραθεν Ηθική —πράγμα που δεν ξεκαθαρίζει— αυτό είναι άλλο ζήτημα. Και κατανοώ ήδη το πρόβλημα της σύγχυσης που μπορεί να προκύψει. Αλλά πρέπει επιτέλους οι αρμόδιοι να περάσουν *ουσιαστικά* μέσω των Θρησκευτικών ένα άλλο πνεύμα που θα «σώσει» και τα Θρησκευτικά και τα Φιλοσοφικά, και τη Θεολογία και τη Φιλοσοφία: 'Ότι η βαθιά σύλληψη του θείου δεν γίνεται με τη Λογική. Το θείο είναι ακατάληπτο, σύμφωνα με τις διδασκαλίες των μεγάλων διδασκάλων της Εκκλησίας. Η Λογική μόνο ενδείξεις μπορεί να προσφέρει, όχι αποδείξεις στο ζήτημα! Αν επιχειρήσουμε να εξαντλήσουμε *ουσιαστικά* το θρησκευτικό πρόβλημα με τη Λογική, τότε μοιραία θα παραβλάσουμε και τη Θρησκεία και τη Λογική. Ο άνθρωπος διαθέτει κι άλλες δυνάμεις, εξωλογικές, υπερβατικές, που δυστυχώς ο λογικοκρατούμενος πολιτισμός μας έχει εκμηδενίσει, και οι οποίες είναι οι κατάλληλες για «να ενοράται» τα άδυτα της ύπαρξής του, και όχι οπωσδήποτε με τη θρησκευτική παράμετρο. Αυτές τις δυνάμεις ας τις καλλιεργήσουν τα καλλιτεχνικά, λογοτεχνικά και θεολογικά μαθήματα. 'Όταν όμως ερχόμαστε να λύσουμε ηθικά προβλήματα κατεξοχήν της κοινωνικής μας ζωής, πρέπει κατά νουν πρώτ' απ' όλα να έχουμε τη Φιλοσοφική Ηθική, που είναι Επιστήμη και που έχει να κάνει μόνο με τη Λογική, και όταν ακόμη υποστηρίζει τη μή λογική, ενορατική σύλληψη του κόσμου!

Κι απ' αυτή την άποψη θεωρώ ελαττωματική την Παιδεία που είναι και παραμένει ολοκληρωτικά λογικοκρατούμενη. Κι όσο κι αν το Λύκειο κι από άλλες σκοπιμότητες έχει εγκλωβιστεί σ' αυτό το πνεύμα, και με τούτο —απ' τα γραφόμενά του νομίζω— θα συμφωνούσε κι ο παραπάνω αρθρογράφος και συγγραφέας, αλλά δεν θα συμφωνούσα προσωπικά ο ίδιος ότι η ελάχιστη αυτή και κακοποιημένη, θα έλεγα, Φιλοσοφία, αν θα έπρεπε να υπηρετήσει κάτι στο ιδεολογικό επίπεδο, θα είχε ως αφετηρία ένα ελάττωμα της Παιδείας!

Κλείνω με θεματική απ' τη γαλλική εμπειρία: Γνώση και Ιστορία, Γλώσσα και Αλήθεια, Δίκαιο, Θρησκεία, Τέχνη, Ηθική, Το πρόβλημα της Φιλοσοφίας.

Και με θεματική απ' τη γερμανική εμπειρία (Δυτική Γερμανία). Στη θεματική αυτή περιλαμβάνονται τα εξής μαθήματα: Επιλογή από την Πρακτική Φιλοσοφία-

κή, επιλογή απ' την Ηθική, επιλογή απ' την Πολιτική και κοινωνική Φιλοσοφία. Φιλοσοφία της Ιστορίας. Αλλά ή Λογική ή Γνωσιολογία ή Επιστημολογία. Ιστορία της Φιλοσοφίας.

Μερικά συμπεράσματα βγαίνουν αβίαστα.

Με δεδομένο τώρα το εβδομαδιαίο δώρο και το υπάρχον εγχειρίδιο, θα πρότεινα να διδαχθούν έτσι οι παρακάτω ενότητες:

Η *Εισαγωγή*, ως έχει.

Ελάχιστα πράγματα απ' τους *Υλοζωιστές*. Κύρια να καταδειχτεί η πρωτοποριακή σκέψη των αρχαίων Ελλήνων και οπωσδήποτε η ενότητα της υλοζωιστικής ουσίας, ίσως και τινά άλλα σημαντικά. Αλλά είναι υπερβολική η εμμονή σε λεπτομέρειες για το πώς εννοούσαν π.χ. οι υλοζωιστές την αρχή κόσμου, αρκετά κουραστική και ανεπίκαιρη για μαθητές αλλά και διδάσκοντες (σελίδες 6). Δεν υπάρχει περιθώριο για να διατεθεί περισσότερο από 1 διδακτική ώρα, σε περιλήψεις.

Οπωσδήποτε οι *Πυθαγόρειοι και Ελεάτες*: αλλά απ' την ενότητα «ο υπερβατολογικός χαρακτήρας του 'Οντος» υπάρχει η δυνατότητα να αφαιρεθούν μερικά δευτερεύοντα.

Συνδυαστικοί: Δύο λόγια μόνο για το «συγκερασμό», κάνοντας ιδιαίτερη μνεία στις βασικές προτάσεις του Αναξαγόρα και του Εμπεδοκλή.

Ατομικοί: Νομίζω δίνονται πολύ περισσότερα απ' ό,τι τα αναγκαία. Να πάμε παραπέρα απ' την ατομική θεωρία; Ως βάση λοιπόν η *Θεωρία περί του ατόμου* και για να συμπληρωθεί με 10 περίπου στίχους συνολικά απ' την προηγούμενη και την επόμενη.

Εννοιολογική Περίοδος: Σοφιστές, Σωκράτης, Πλάτων: Οι 10 αυτές σελίδες, δυστυχώς πρέπει να διδαχθούν σε μία ενότητα, γιατί οι μαθητές είχαν σημαντική επαφή με τα ζητήματα αυτά στα Αρχαία Ελληνικά της προηγούμενης τάξης, για να μην αναφερθώ κι αλλού. Ο διδάσκων τεχνιέντως πρέπει να θυμίσει τα βασικά περνώντας και ορισμένα άλλα ενδιαφέροντα φιλοσοφικά στοιχεία που περιέχονται στο βιβλίο της Φιλοσοφίας *Αριστοτέλης*: 'Οπου ήταν μεγάλοι: Λογική, Γνωσιολογία, Μεταφυσική, Τέχνη και Φυσικά (γενικά: το τελεολογικό κριτήριο), δηλ. οι σελ. 41, 42, 43. Επιλεκτική όμως αναφορά στην ηθική του φιλοσοφία, στην ψυχολογία κτλ., και για το λόγο ότι ακολουθεί η πραξιολογική περίοδος που καλύπτει ό,τι είναι δυνατόν απ' αυτά. Θα έβλεπα δηλαδή ως αναγκαία να διδαχθεί μόνο την *υπεροχή την πράξης απέναντι στη γνώση* και μόνο μια αναφορά να γίνει για τη συμβολή του Αριστοτέλη στη Βιολογία και Ψυχολογία. Τα υπόλοιπα (*υπεροχή του ανθρώπου, Ηθική και πολιτική, κύριες μορφές πολιτεύματος*) ή είναι λιγότερο σημαντικά για διαφόρους λόγους το καθένα ή υπάρχουν κάπου αλλού στο Λύκειο.

Πραξιολογική περίοδος: Κι εφόσον είναι πραξιολογική η περίοδος, αν μείνουμε κατά βάση στα «πραξιολογικά» κι όχι στα «κοσμολογικά» που δεν ενδιαφέρουν όχι μόνο τους μαθητές, αλλά και τους διδάσκοντες, και για την οποία εξάλλου εκφράστηκα. Επιπλέον είναι και το μόνο κεφάλαιο Ηθικής, και θα πρέπει να εξαντλήσουμε ό,τι δυνατόν, μέσα από τη σφαίρα της Ηθικής, και να παραλείψουμε ό,τι είναι έξω, αφού για τα πιο κύρια απ' αυτά κάπου αλλού θα μιλήσουμε. Έτσι απ' τους *Στωικούς* μπορεί να διδαχθούν μόνο τα σημεία που σχετίζονται με τα παραπάνω, ενώ οι Κλεάνθης, Χρύσιππος και Μάρκος Αυρήλιος είναι τόσο «λίγοι»

που εύκολα συμπληρώνονται με τους υπόλοιπους. Απ' τους *Επικούρειους*, σύμφωνα με το παραπάνω σκεπτικό —και για κάποιους άλλους, μικρότερης σημασίας λόγους, που δεν αξίζει τον κόπο να αναφερθούν αλλά βρίσκονται στο ίδιο πνεύμα— θα πρότεινα μόνο, πέρα απ' τα εισαγωγικά σ' αυτούς: *το ιδανικό της ζωής στην επικούρεια σκέψη, τη φιλία και το θάνατο.*

Σκεπτικοί: Να διδαχθεί ένας σκεπτικός, ο οποίος να καλύπτει όσο το δυνατόν και τους υπόλοιπους στα βασικά. Νομίζω ο Πύρρων αρκεί ή να δοθούν τα κύρια σημεία απ' όλους τους Σκεπτικούς σε μια διδακτική ενότητα (βλ., όμως, και τα των σελ. 153-155).

Νεοπλατωνικοί: Να δοθούν προς το παρόν ελάχιστα στοιχεία χάριν της ιστορικής πορείας της Ελληνικής Φιλοσοφίας και να κρατηθούν κάποια κύρια στοιχεία, τα οποία να ιδωθούν παράλληλα με την εννοιατική γνώση. Δεν θα πρέπει να αφιερωθεί μια διδακτική ώρα.

Γλώσσα και λόγος: Μόνο μια διδακτική ώρα να διατεθεί για τα πολύ βασικά που λειτουργούν έτσι ή αλλιώς στο νου των μαθητών. Απλά απαιτείται κάποια συνειδητοποίησή τους.

Τα κεφάλαια *Η Έννοια, Η Κρίση, Ο Συλλογισμός, Οι Λογικές Αρχές Α', Οι Λογικές Αρχές Β'* μπορεί να διδαχθούν χωρίς παραλείψεις: αν και, όσον αφορά τις *Λογικές κατηγορίες* (Έννοια), δεν είναι απαραίτητο να επιμεινουμε στις αριστοτελικές, αλλά στη συμπύκνωσή τους (βλ. σελ. 89 ξ 2, εδ. β'): στην Κρίση, όπως και στο Συλλογισμό, ας μην επιμεινουμε σ' όλα τα είδη των κρίσεων και σ' όλους τους κανόνες του κατηγορικού συλλογισμού αντίστοιχα: αρκεί ο μαθητής να κατανοήσει την αυστηρότητα με την οποία πρέπει να εργάζεται ή εργάζεται ο ανθρώπινος νους: ως προς τις Λογικές Αρχές Α' υπάρχουν κάποιοι σχολιασμοί πέραν των τύπων, που κι αν δεν ακουστούν, το κεφάλαιο διατηρεί τη μεγάλη σημασία του: τέλος στις Λογικές Αρχές Β', νομίζω ότι το υποκεφάλαιο *διερεύνηση του προβλήματος και συμπεράσματα*, αν τα προηγούμενα διδαχθούν με αξιώσεις, μάλλον αρχίζει να κουράζει, μια και ο μαθητής έχει εισχωρήσει σε μια σημαίνουσα προβληματική, εφόσον μάλιστα ακολουθεί η *απόπειρα ελέγχου των αντιρρήσεων*, ή έστω και τα *συμπεράσματα* της σελ. 117. *Η τυπική ορθότητα της σκέψης — Λογική και πραγματικότητα.* Του πρώτου, το α' υποκεφ. των σελ. 120-121, αλλά γιατί όχι και του δεύτερου (σελ. 127) μπορούν να δοθούν με λιγότερα λόγια, γιατί απ' την όλη επαφή του μαθητή με το βιβλίο ακούγονται αρκετά η *ιδιοτυπία και ο στόχοι της Τυπικής Λογικής*, καθώς και οι *δυνατότητες και οι ατέλειες* της. Η *αξιαματική και εννοιατική μέθοδος* να ενσωματωθεί στο κεφ. *Γνώση εννοιατική*, στο μέτρο που προσθέτει κάτι. Η ιστορική αναδρομή της σελ. 128 ας απαλειφθεί καθώς και τα επεξηγηματικά της σελ. 131 (ολόκληρη δηλαδή η σελ.) Η Λογιστική όμως πιστεύω, ως μια τελευταία προσπάθεια της Λογικής πρέπει να διδαχθεί μαζί με τα παραδείγματα (σελ. 133-135).

Να κάνω μάλιστα εδώ μια παρατήρηση. Την πρώτη χρονιά που δίδαξα το βιβλίο, δεν είχα προετοιμαστεί ανάλογα, λόγω του ότι επανήλθα απρόοπτα στη μαθήσια εκπαίδευση. Και μολονότι έκαμα κάποιες επιλογές, στο μέσο περίπου της χρονιάς είχαμε φτάσει στη σχολική τάξη σε διδακτικό αδιέξοδο, καθότι δε μπορούσαμε να ξεκολλήσουμε —με βάση βέβαια τις δυνατότητες των μαθητών— από ένα

και μοναδικό μάλλον φιλοσοφικό πρόβλημα: «αν ο κόσμος είναι αυτός που συλλαμβάνουμε με τις ανθρώπινες δυνατότητες ή όχι». Έπρεπε λοιπόν την επόμενη χρονιά να γίνουν προσεχτικές επιλογές, ώστε να διαπεραστούν όλες οι μεγάλες θεματικές του βιβλίου, που οπωσδήποτε είναι ενδιαφέρουσες και χρήσιμες, κι έτσι να επιτευχθεί «παιδαγωγική εναλλαγή» των μεγάλων λογικών, γνωσιολογικών και επιστημολογικών προβλημάτων.

Έρχομαι τώρα στα βασικά προβλήματα της Γνωσιολογίας: Δυστυχώς, λόγω έλλειψης χρόνου, και στα τρία κεφάλαια του μέρους αυτού δεν είναι δυνατόν να πάμε παραπέρα απ' το να διδάξουμε τα εισαγωγικά των υποκεφαλαίων και τις κριτικές ταυτόχρονα. Αλλά οι κριτικές καλύπτουν, νομίζω, ότι θα ενδιέφερε τους μαθητές (παρατηρήσεις, συμπεράσματα: σελ. 145-148). Έτσι απ' τα εισαγωγικά:

Η διατύπωση του προβλήματος απ' τον ιδεαλισμό και ονομαστικά οι εκπρόσωποι του (Ο αντικειμενικός ιδεαλισμός του Εγέλου θα πρέπει να διδαχθεί με τη διαλεκτική λογική των Λογικών Αρχών Β', και εδώ —στην οικεία ενότητα— απλά να γίνει υπόμνηση συνδεδεμένη με το ειδικό πνεύμα του μαθήματος). Τα αυτά και για το ρεαλισμό (εισαγωγικά — οι εκπρόσωποι ονομαστικά) — (ο διαλεκτικός υλισμός επειδή τα τελευταία χρόνια πολύς ο λόγος περί αυτού).

Ο φαινομενισμός παρουσιάζεται συνοπτικά και διδάσκεται ολόκληρος.

Ο νεοκαντιανισμός όχι, και γιατί αρκεί ο καντιανισμός αλλά και γιατί εξειδικεύεται πολύ το πράγμα για τους μαθητές. Εξάλλου ακολουθεί η φαινομενολογία, που όμως πολύ δύσκολα προσπελάζεται απ' τον διδάσκοντα με βάση το συγκεκριμένο κείμενο του βιβλίου. Επειδή όμως η φαινομενολογία, κατά τη γνώμη μου, είναι σημαντικότερη φιλοσοφική άποψη, προτείνω στους διδάσκοντες να μελετήσουν το πολύ εύληπτο κείμενο των σελ. 63-64 της Γνωσιολογίας του Ε. Παπανούτσου (βλ. βιβλιογρ.), ή, τουλάχιστον, την σελ. 63 — που, πιστεύω, ότι πρέπει να υπάρχει στις βιβλιοθήκες τους (το ίδιο κείμενο υπάρχει στο *Ανθολόγιο* του προηγούμενου βιβλίου Φιλοσοφίας της Γ' Λυκείου, στις σελ. 34-36). Βέβαια η φαινομενολογία δεν εξαντλείται με την πρώτη αυτή θέση του Hartmann, αλλά αν δοθεί σε σχέση με το φαινομενισμό, παιδαγωγικά το πράγμα θα αποκτήσει ενδιαφέρον. Εξάλλου θα πρέπει να αξιοποιηθεί κατάλληλα και η κριτική (σελ. 148, § 1).

Η Δογματική σχολή με την κριτική της. Στο Σκεπτικισμό ελάχιστα σημεία πρέπει να ενσωματωθούν στη σχετική αναφορά για τους αρχαίους Έλληνες, και να μην επανέλθουμε εδώ. Η διάθεση μιας ώρας για τη διδασκαλία του αρχαίου και του νεότερου Σκεπτικισμού, μαζί με την κριτική, δεν θα πρέπει να ξεπεραστεί.

Πραγματισμός, Θετική σχολή και Κριτική σχολή: διδάσκονται με την κριτική τους.

Η ορθολογική σχολή, η εμπειρική σχολή: εισαγωγικά-ονομαστικά οι εκπρόσωποι, και η κριτική τους (παρατηρήσεις - συμπεράσματα, σελ. 173-174).

Η κριτική σχολή: Η διδασκαλία του Καντ: μόνον τα βασικά πράγματα σε συνδυασμό με τις δύο προηγούμενες αναφορές σ' αυτά. Κι εδώ υπάρχει πρόβλημα. Πρέπει να βρεθεί τρόπος —πέρα απ' τις μεθοδολογικές αρχές του συγγραφέα που είναι σεβαστές— ώστε να ακουστεί μια φορά ο Καντ κι όχι τρεις, αφού ουσιαστικά πρόκειται για το ίδιο ζήτημα, την ορθολογική και εμπειρική σχολή σ' όλες τις περιπτώσεις πριν απ' τον Καντ και τη φαινομενολογία (δεν είναι μόνο αυτές οι

αντιρρήσεις μας για τη σειρά που παρουσιάζονται φιλόσοφοι και σχολές στο μέρος αυτό).

Τέλος η *Γενική θεωρία της επιστήμης*: Και ως προς τα δύο πρώτα κεφάλαια, αν διδαχθούν ολόκληρα, θα ξαναπέσουμε στην πολύ γνωστή για τους μαθητές πια προβληματική «αν ο κόσμος είναι αυτός που συλλαμβάνουμε με τις ανθρώπινες δυνατότητες ή όχι», έστω κι από άλλη οπτική γωνία. Γι' αυτό προτείνω να επιμείνουμε στα εισαγωγικά υποκεφάλαια (*η επιστήμη δημιουργημά της ιστορίας και: ψυχανάλυση της γνώσης, γνώση και αλήθεια, αλήθεια και πραγματικότητα*) και απ' τα υπόλοιπα να δοθούν ελαχιστότατα σημεία. Κατ' εξαίρεση, πρέπει να ακουστεί ολόκληρο το υποκεφάλαιο *Οι αδυναμίες της γλώσσας*, για ευνόητους λόγους.

Η γνώση ενορατική και γνώση διάμεση: ναι, ως προς το πρώτο μόνον υποκεφάλαιο (*η αντιπαράθεση των δύο μορφών γνώσης*) γιατί αναφέρονται σημαντικά και «οι δύο γνώσεις». Ανάλογα, αν ο διδάσκων δεν έχει ιδιαίτερη σχέση με τη φιλοσοφία — εννοείται για να φέρει σε πέρας το παιδαγωγικό του έργο — θα πρέπει να ιδεί και το δεύτερο υποκεφάλαιο, άσχετα αν δεν το παρουσιάσει. Κι αυτό δεν πρέπει να το αμελεί, αν δεν έχει σοβαρή φιλοσοφική βιβλιοθήκη.

Ανάλυση και σύνθεση: Αρκούν οι εισαγωγικές και επιλογικές παράγραφοι (*πραγματική ανάλυση — λογική ανάλυση — η σημασία της ανάλυσης — πραγματική σύνθεση — λογική σύνθεση — συμπεράσματα*), και γιατί δεν είναι τελείως άγνωστα στους μαθητές. Βέβαια κι εδώ ο διδάσκων πρέπει απ' τις υπόλοιπες παραγράφους να απομονώσει κάποια χρήσιμα στοιχεία και να τα δώσει μαζί με τα προηγούμενα.

Μεθοδολογία φυσικών και επιστημών του ανθρώπου: Τα σημαντικά πράγματα πρέπει να διδαχθούν, εφόσον οι μαθητές δεν τα έχουν ακούσει στα επί μέρους μαθήματα. Διαφορετικά, αρκεί η απλή υπόμνηση. Στην περίπτωση αυτή ο διδάσκων θα πρέπει να συνεργαστεί με τους άλλους συναδέλφους και κύρια με εκείνους των φυσικομαθηματικών επιστημών.

Ελπίζω πως με τις προτάσεις αυτές που αφορούν τη «διδασκεία» ύλη, αυτή την ώρα — που δεν μπορεί να γίνει τίποτα άλλο — να συμβάλλω, αν κάπου γίνουν αποδεκτές εν όλω ή εν μέρει, ελάχιστα στην «ανόρθωση» του μαθήματος, κι όχι βέβαια στην κακοποίηση. Αν ο διδάσκων έχει ασχοληθεί με τη Φιλοσοφία — στο βαθμό που απαιτεί η σχολική πράξη της Δ/μιας Εκπαίδευσης — πρόβλημα δεν υπάρχει· αλλά αν όχι, θεωρώ ως κάποια συμβολή την προσπάθειά μου αυτή. Και κάτι για να μην παρεξηγηθώ: οι προτάσεις γίνονται προς τους Σχολικούς συμβούλους, γιατί θα ήταν ανεπίτρεπτο να τις απευθύνω προς τους συναδέλφους-φιλολόγους.

Κλείνοντας, θα ήθελα να κάνω μερικές παρατηρήσεις για τους αρμόδιους του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου και τους συγγραφείς.

Η ύλη που προτείνω έχει λάβει υπόψη της όλες τις παραμέτρους: και τούτο ειδικά η «ταπεινωμένη» Φιλοσοφία στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση το έχει ανάγκη. Δεν είναι συνεπώς λίγη. Εξάλου δεν θα ήταν πρόσφορη η διδασκαλία, χωρίς σε κάποιες περιπτώσεις να σχολιαστούν μερικά κείμενα. Δυστυχώς πάλι, νομίζω ότι τα κείμενα αυτά πρέπει να παρουσιαστούν το τελευταίο διάστημα, όπου οι

μαθητές της Γ΄ Λυκείου «διαρρέουν» εξαιτίας των Γενικών Εξετάσεων ή της «πενθήμερης»!

Αλλά ας μην ξεχνούμε ότι το μάθημα — και κύρια απ' όταν έπαψε να υπολογίζεται στη βαθμολογία των Γενικών Εξετάσεων — (και λόγω της δυσκολίας του και λόγω της αχρηστίας του, καθώς λένε οι πολλοί), υφίσταται και έξωθεν συμπίεσεις. Στο ωρολόγιο πρόγραμμα το μάθημα της Φιλοσοφίας καταλαμβάνει τις τελευταίες ώρες — συνήθως δε την έκτη ώρα. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα ελάχιστοι μαθητές να καταβάλλουν προσπάθεια για να κατανοήσουν το μάθημα, ενώ οι περισσότεροι να μην το παρακολουθούν εντελώς. Ακόμη περισσότερο ο διδάσκων δε μπορεί να διευρύνει το θέμα του πέρα από τον μέσο όρο αντοχής των μαθητών, που είναι ήδη φορτωμένοι από τα μαθήματα κορμού της Γ΄ Λυκείου.

(Πέρα απ' το ότι, καθώς ανέφερα στο προηγούμενο άρθρο μου «δεν αντέχει» και ο ίδιος). Ακόμη, οι τελευταίες ώρες είναι οι πλέον πρόσφορες σε κάθε είδους απόλεια της ώρας. Σε συνδυασμό μάλιστα με την ιδιότητά του ως μάθημα κορμού, και μάλιστα στην Γ΄ τάξη, θα υποστεί και περαιτέρω συμπίεσεις: από συμμετοχή των μαθητών στην προετοιμασία σχολικών εορτών, σε συνελεύσεις, σε αποχές κτλ. κτλ.

Απ' την άλλη πλευρά, τέλος, ορισμένοι μαθητές σε κάποιες περιπτώσεις θα υποβάλουν ερωτήσεις που θα απαιτούσαν γόνιμο διάλογο: η τάξη πρέπει να ενθαρρυνθεί σ' αυτό, κι αν ακόμη μπορεί να προκληθεί απ' τους μαθητές για να χαθεί η παράδοση! Δεν είναι παράδοξο, αν ξαφνικά συμμετέχουν οι περισσότεροι στη συζήτηση και τούτο βέβαια θα συμβεί, αν ο διδάσκων ενεργοποιήσει τις παιδαγωγικές του ικανότητες, αν όχι τις φιλοσοφικές. Θα χρειαζόταν ίσως τίποτα περισσότερο απ' αυτό η Φιλοσοφία στο σχολείο αυτή την ώρα;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Π. Μπούρα*, Το μάθημα των Φιλοσοφικών και προτάσεις για εξοικονόμηση διδακτικού χρόνου, περ. Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση, τεύχος 21, σελ. 286-290.
- Π. Μπούρα*, Η κακοποίηση της Φιλοσοφίας στη σχολική πράξη, περ. Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση, τεύχ. 22, σελ. 47-51.
- Α. Κελεσίδου-Γαλανού, Γ. Αλατζόγλου-Θέμελη, Ε. Ρούσσου*, Φιλοσοφία Γ΄ Λυκείου, ΟΕΔΒ, 1971.
- Α. Κελεσίδου-Γαλανού, Γ. Αλατζόγλου-Θέμελη, Ε. Ρούσσου*, Ανθολόγιο Φιλοσοφικών Κειμένων Γ΄ Λυκείου, ΟΕΔΒ 1977.
- Γ. Κατσιμάνη*, Το καινούργιο βιβλίο Φιλοσοφίας Γ΄ Λυκείου, περ. Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση, τεύχ. 3, σελ. 326-329.
- Γ. Αντανόπουλου*, Η διδασκαλία του μαθήματος της Φιλοσοφίας στο γαλλικό Λύκειο, περ. Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση τεύχ. 1, σελ. 70-71.
- Μ. Βαρδάκη*, Η διδασκαλία της Φιλοσοφίας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, περ.

Ελλ. Φιλοσ. Επιθ., τεύχ. 1, σελ. 72-73.

Σ. Μοσχονά, Το νέο σχολικό βιβλίο Φιλοσοφίας και η Αρχαία Ελληνική Φιλοσοφία, περ. Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση, τεύχ. 3, σελ. 330-337.

Ε. Παπανούτσου, Γνωσιολογία, σελ. 63-64, Αθήνα 1962.

Διαλεκτική: Κείμενα των Sève, Baalibar, Althusser, Vigier, Hoffman, Siros, Scheetulin, Cursanov, Kunnigam, Gollstick, Schaff, Cornforth (επιλογή: Ε. Μπιτσάκης), Αθήνα, Gutenberg.

ΠΑΝΑΓ. Χ. ΜΠΟΥΡΑΣ
ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ